

O kontinuitetu krize i kritike

KARLO JURAK

U ovom se članku kritički osvrćemo na neke teze profesora političkih znanosti Jovana Mirića (1934 — 2015) objavljene u knjizi Sve se mijenja, kriza ostaje (2018). Ta je knjiga zbornik članaka, eseja i intervjuja koje je profesor Mirić napisao i objavio u razdoblju od 1983. do 2011. godine u raznim novinama i časopisima. Teme kojima se bavio su: kriza jugoslavenskog samoupravnog socijalizma, problematika ratnog sukoba Srba i Hrvata te nacionalno-manjinski status Srba u Hrvatskoj. Prateći Mirićev dugogodišnji intelektualni razvoj i pristup promijenjenim okolnostima, kritički se može pristupiti sljedećim momentima: 1.) Kasnih 1980-ih postupno Mirićevo prelaženje na pozicije liberalne demokracije prožeto je kontradiktornim odnosom prema ranijem zastupanju samoupravnog socijalizma; 2.) Neke tekstove karakterizira teza o “dva totalitarizma” (komunistički i nacionalistički), čime Mirić umanjuje modernističko-emancipatorne tekovine socijalizma; 3.) Mirićev odnos prema sukobu između Srba i Hrvata proveden je s dosljedno antinacionalističkih pozicija, no ostaje nejasno zalaže li se i u kojim situacijama za građanski ili etnički princip u pristupu rješavanja problema. Unatoč primjetnim promjenama okolnosti i pristupa tim okolnostima, Jovan Mirić zadržao je kontinuitet vlastite kritičnosti – jednako kao što taj kontinuitet ima i kriza – sve se mijenja, no ostaju kriza i kritika.

KLJUČNE RIJEČI: Jovan Mirić, samoupravni socijalizam, kritika, kriza, nacionalno pitanje

Sve se mijenja, kriza ostaje zbirka je članaka, intervjuja i eseja profesora političkih znanosti Jovana Mirića objavljena postumno u izdanju Vijeća srpske nacionalne manjine Grada Zagreba i Plejade.¹ Članci, intervju i eseji podijelje-

¹ Jovan Mirić, *Sve se mijenja, kriza ostaje*, Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Plejada, Zagreb 2018. Priredio: Dejan Jović.

ni su u tri tematske cjeline i obuhvaćaju period od 1983. do 2011. godine. Oni su objavljeni u raznim novinama i časopisima (npr. *NIN*, *Danas*, *Večernji list*, *Oko*, *Prosvjeta*, *Feral Tribune* itd.). Prva tematska cjelina bavi se problemima samoupravljanja, partijske politike te općenito stanja i konstitucije Jugoslavije. Članci, intervjui i eseji koji su dio ove tematske cjeline pisani su sa snažno izraženim tezama tada netom objavljene Mirićeve knjige *Sistem i kriza* kojom se i najviše istaknuo kao kritičar provedbe samoupravljanja u Jugoslaviji te jugoslavenskog ustavnog (kon)federalizma. Drugi dio obuhvaća one eseje, intervjue i članke u kojima Mirić zloslutno govori o nadolazećem ratu, a onda i o samoj tragediji rata, pa potom i poratnog perioda. U trećem su dijelu pak sabrani tekstovi koji se bave problematikom Srbâ u Hrvatskoj u užem smislu, u kontekstu ratnog i poratnog perioda. Te tri tematske cjeline predstavljaju i glavne probleme koji se obrađuju u ovoj knjizi, a koje sve prati kontinuitet krize i kritike – već sâm urednički naslov sugerira da je kriza konstanta unatoč svim promjenama u ekonomskoj i društveno-političkoj strukturi. Osim toga, ostala je i kritika – unatoč svim promjenama, Mirić ne izostavlja svoju kritičku oštricu, ni u jednom trenutku ne pretvara se u apologeta ovog ili onog sistema.² Zato se, govoreći o ovoj zbirci koja obuhvaća skoro tridesetogodišnji period, može govoriti o “kontinuitetu krize i kritike”. Dakle, “sve se mijenja, kriza ostaje”, ali ostaje i kritika.

Intencija ovog članka jest prikaz osnovnih teza profesora Jovana Mirića koje se izlažu u ovoj knjizi te popratna polemika s njima. Stoga, nekoliko je mjesta koja valja uzeti detaljnije u razmatranje te polemizirati s njima: teza o dezintegrativnom karakteru Ustava iz 1974. godine i prevladavanju nacionalne komponente; transformacija iz kritičko-marksističke pozicije u liberalnu te posljedično promatranje boljševizma i nacionalizma kao dvaju totalitarnih; izražena vjera u deliberativnu demokraciju, reformsko-liberalne snage i “otvoreno društvo” (što uključuje shvaćanje antifašizma kao civilizacijskog određenja, a Europe kao alternative Balkanu); aporije “građanskog” i “etnič-

- 2 Može se kazati kako je Mirićeva pozicija suprotna apologetskom konvertitstvu, toliko čestoj tendenciji na intelektualnoj sceni. Dok je Mirić kritičar svakog sistema, odnosno njegove provedbe, apologetski konvertit mijenja svoje političko-ideološke pozicije ovisno o dominantnoj ideologiji te unutar nje striktno provodi njenu praktičnu liniju te opravdava politike i pripadajuće dominantne narative. Eklatantan primjer konvertitstva na političkoj i intelektualnoj sceni bio bi Zdravko Tomac koji je od nekritičkog apologeta jugoslavenskog poretka postao ostrašćeni hrvatski nacionalist koji ne dovodi u pitanje državotvorni konsenzus i “svetost” hrvatskog nacionalnog projekta.

kog” principa u srpskom manjinskom pitanju. Osim toga, potrebno je zahvatiti i mogućnost prediktivnosti u politološkim analizama (vrlo izražena, često zloslutno, naročito u ranijim Mirićevim tekstovima), opći problem liberalne demokracije kao političkog okvira te opasnosti alternativnih oblika demokracije, pa i politički i epistemološki pluralizam kao koncepte kojima se operira u znanstvenim i političkim praksama. Prema tome, ova nam zbirka pruža puno širi uvid u znanstvene i političke probleme od samog fokusa na teze jednog politologa i kritičara društveno-političke zbilje.

Profesor Jovan Mirić napisao je deset knjiga i više desetaka akademskih članaka, a njegove su glavne teze predstavljene i u ovoj zbirci. Mirić je pripadao onoj skupini intelektualaca u Jugoslaviji koji nisu bili ni dio partijske apologetske inteligencije, ali ni dio disidentske inteligencije. Nije pripadao ni *Praxis* školi koja je nosila i kritički i apologetski karakter.³ U tom smislu, Mirićem je poželjno baviti se separatno u odnosu na druge intelektualne trendove, što znatno pridonosi i valorizaciji njegova lika i djela. Pozicija samostalnog kritičkog intelektualca omogućila mu je da bude uvijek “interni kritičar” – kao marksist prema izvedbi marksističke doktrine u liku jugoslavenskog samoupravnog sistema, kao liberal prema kontradikcijama i aporijama same liberalne demokracije. Uzimajući u obzir ozbiljnost te pozicije, možemo bolje razumjeti i trenutno dominantno formiranje političkog polja – kao što se ono nekoć primarno formiralo u odnosu na politiku Saveza komunista (pa je tu Mirić bio na umjereno opozicijskim položajima, makar kao interna opozicija), ono se danas formira (i dalje) u odnosu na cjelokupnu ostavštinu bivšeg jugoslavenskog sustava. Tako je, šire gledajući, Mirićev liberalizam prvenstveno politički liberalizam, što znači prihvaćanje temeljnih uzusa liberalne demokracije kao kontrapozicije “konzervativnoj (kontra)revoluciji” koja ima svoje ozbiljne institucionalne začetke u Hrvatskoj upravo s pobjedom Tuđmana i HDZ-a. To je ona pozicija koja se običava nazivati “lijevo-liberalnom” te se artikulira u suprotnosti prema nacionalnom konzervativizmu. Takva je pozicija moguća jer je socijalizam u nas uistinu bio donositelj prosvjetiteljskih i modernističkih ideja (socijalizam kao put u građansko društvo, str. 245) koje su

3 Pripadnici filozofske *Praxis* škole bili su disidenti u odnosu na generalnu “tvrdu” partijsku liniju, ali apologeti u odnosu na šire prihvaćanje marksizma kao genuine filozofije i doktrine te socijalizma kao neupitnosti. Pravi disidenti radili su jasan otklon od marksizma i socijalizma (npr. Marko Veselica), a apologeti su bili u funkciji intelektualnog opravdanja aktualne partijske linije (npr. već spomenuti Tomac).

ujedno i u osnovi liberalizma, pa rušenje socijalizma nužno sa sobom donosi i napad na same modernističke vrijednosti, općenito na emancipatorne tekovine.⁴ Imajući u vidu takvu artikulaciju političkog polja, lakše ćemo razumjeti i političke debate u višegodišnjem kontinuumu, a i poziciju intelektualaca poput Jovana Mirića.

Prvi dio zbirke pod nazivom “Samoupravljanje, partija, Jugoslavija” na samom početku donosi tekstove koji kritički govore o devijacijama koje se javljaju unutar sistema samoupravljanja s pozicija obrane opstojnosti samog tog sistema. To je ekstenzija *Sistema i krize* i tu su targetirani veliki problemi poput npr. umnožavanja normi i zakona, sve većeg primata nacionalnog principa, nedjedinstva Saveza komunista i sl. Mirić kritizira nepotrebni hipernormativizam te smatra da samoupravljanje može izaći iz krize jedino samoupravljanjem jer drugog izbora nemamo (str. 26, 32). Uvertira je to u kritiku opasnih alternativa poput građanske restauracije i velikodržavnog centralizma, a to će pratiti Mirićevo pisanje do otprilike prijelaza iz 1987. u 1988. godinu. Ključ problema privatno-vlasničkog i egoističkog ponašanja pronalazi u činjenici da je kod nas socijalistička revolucija izvršena na nerazvijenim materijalnim pretpostavkama (str. 27), što zapravo znači da je neprolaženje kroz fazu građanske emancipacije uzelo svoj danak u samom socijalizmu. Česta je to teza, a naročito se razvija uviđanjem sve većih nedostataka socijalističkih pokušaja. Pitanje koje se već tu nameće, makar nije ključno za daljnji razvoj misli, jest koliko faza građanske emancipacije može utjecati na umrtvljenje samog poticaja na socijalističku revoluciju. Iskustva zapadnih zemalja, posebno razvijenih liberalnih demokracija, pokazuju nam da su one uglavnom realno bile vrlo daleko od ikakve mogućnosti socijalističkog revolucionarnog prevrata. Možda je u konačnici razumijevanje nedostataka tog modela pojednostavljenog pravocrtnog kretanja po liniji historijske evolucije uvjetovalo da Mirić s vremenom prijeđe na poziciju liberalne demokracije. Kako bilo, ta početna 1983. godina iz knjige

4 Taj je ideološki projekt napada na revolucionarnu tradiciju u samom temelju konzervativnog historijskog revizionizma. On uključuje inzistiranje na postojanju rušilačkog kontinuiteta od Francuske do Oktobarske revolucije. Tako desnica svojim stalnim retoričkim napadanjem socijalizma zapravo ne napada samo nasljeđe socijalističke revolucije, već i građanskih revolucija po uzoru na Francusku revoluciju. Povijesno stapanje ovih dvaju nasljeđa na našem primjeru u velikoj je mjeri onemogućilo politički liberalnu tranziciju iz socijalizma u kapitalizam. Mirić je bio zagovaratelj potonjeg, dugo vjerovao u to, ali se i razočarao u izvedbu i dosege. O teorijskim temeljima historijskog revizionizma vidi više u: Domenico Losurdo, *Historijski revizionizam. Problemi i mitovi*, Prosvjeta, Zagreb 2017.

još je vrijeme kada je Mirić čvrsto na stanovištu socijalizma i centralne uloge radničke klase u povijesti. Tako smatra da potonju nitko ne može zamijeniti u njezinoj revolucionarnoj ulozi, a suvremeni, tzv. marginalni slojevi i pokreti ne mogu bez nje vršiti intervencije u opstojeće (str. 38).⁵ Država je shvaćena u procesu svoga odumiranja kao neminovne funkcije u njezinoj reprodukciji utoliko ukoliko ukida privatno vlasništvo (str. 43).

Kritička oštrica Jovana Mirića jače je ipak izražena kada je u pitanju odnos prema Savezu komunista i državnom konstitucionalizmu. Primjećuje da “svatko vuče na svoju stranu”, odnosno prema nacionalnom (str. 30) koje se vezuje uz partikularni nacionalni singularitet (Hrvat, Srbin, Makedonac...), a ne uz nacionalnu ekonomiju (što bi trebala biti jugoslavenska, dakle, u tom smislu transnacionalna). U tome ispravno vidi vezu s jačanjem privatno-vlasničkog egoizma, odnosno sitnosopstvenih interesa koji iznutra razaraju sistem jer partikularni princip uzdižu iznad radnog principa koji se definira univerzalno. To je povezano sa sistemski proizvedenim nejedinstvom Saveza komunista (str. 51), a podrazumijeva *de facto* postojanje pluraliteta radničkih klasa (str. 52). Taj se pluralitet ogleda, naravno, u nacionalnom. Ova zapažanja o vezi između nacionalnih partikulariteta kao državnog principa i razbijanja jedinstva radničke klase, što se ogleda i u reprodukciji samoupravnih odnosa, predstavlja izvanredno poniranje u samu suštinu veze između nacionalizma i kapitalističke restauracije. Na tom su tragu i njegova tadašnja razmišljanja o demokraciji i političkoj svijesti. Poštivanju zakona tako je pridana kvalitativna funkcija, nasuprot anarhističkim ili autoritativnim shvaćanjima, što znači da se radi o slušanju autonomne volje, koja hoće slobodu, ali u zadanom socijalnom, odnosno političkom prostoru – “spoznata nužnost” poštivanja normi, a politički bitak shvaćen kao svjestan bitak (str. 34). Potonje je vrlo zanimljiva, spinozistička artikulacija shvaćanja demokracije i aktivne političke svijesti socijalističkog čovjeka. Ona nadilazi s jedne strane opasnost hiperbirokratizacije planske privrede, a s druge strane opasnost vulgarizacije demokracije

5 Makar ga tako ne imenuje, Mirić ovdje kritizira ono što možemo nazvati u najširem smislu “post-marksizmom” ili “postmodernim marksizmom”. Riječ je o tendencijama u teoriji i praksi mnogih radikalno-lijevih pokreta i intelektualaca koji su, naročito u postšezdesetosmaškom periodu, napustili poziciju centralnosti radničke klase kao revolucionarnog subjekta te se preorijentali mahom na identitetske politike, tj. partikularne borbe potlačenih skupina poput žena, crnaca, LGBT zajednice itd. v. više u: Razmig Keucheyan, *The Left Hemisphere. Mapping Critical Theory Today*, Verso, New York 2013.

koja se fetišizacijom “vladavine većine” može pretvoriti u “tiraniju većine”.⁶ Kako u prijelaznom karakteru *nomosa* vidi put iz heteronomije u autonomiju, tako dijalektički shvaća gibanje koje bi trebalo biti inherentno samom procesu socijalizma. Razumijevanje demokracije u tom pogledu nadilazi uobičajene dihotomije između političke i ekonomske demokracije, pri čemu se prva obično svodi na idejni pluralizam reprezentiran u parlamentu kao mjestu opće deliberacije (ideal liberalne demokracije), a druga na kolektivnost upravljanja privrednim procesima (samoupravljanje kao jedan od izraza). U toj pojednostavljenoj slici ekonomska se demokracija može shvatiti tek kao dodatak kojime se na socijalistički način nadilaze nedostatnosti liberalizma. Prema tome, takvo gledište ne ostavlja prostor ključno kvalitativnom skoku koji postoji između liberalizma i socijalizma. Kod Mirića je nijansiranje na tom planu vidljivo još krajem 1987. godine kada još uvijek načelno podržava kardeljevsku koncepciju “pluralizma samoupravnih interesa”: “Samoupravni pluralizam jest politički zato što je samoupravljanje između ostalih i politički odnos i politički sistem, zbiva se na tlu političkog društva. Prema tome, pluralizam samoupravnih interesa jeste politički pluralizam, ali to ne mora nužno značiti da on mora biti višestranački pluralizam” (str. 108). Drugim riječima, kada bismo shvaćali političku demokraciju samo kao participaciju različitih fragmenata “općeg uma” u njegovu “dvorištu” (parlamentu)⁷, onda bi nam se logično nametnuo zaključak da privredni materijalni interesi koji su u rukama samoupravljača ne mogu biti izraz političke demokracije – ona je tako rezervirana samo za političke stranke i djelomično emancipirana od materijalnih i samoupravnih interesa. Mirić nam je tu vrlo lucidno pokazao da je takva dihotomija između političke i ekonomske demokracije sazdana na staklenim nogama te da između liberalizma i socijalizma postoji jasni kvalitativni skok (u liberalnoj demokraciji politička se demokracija ne ogleda kao “pluralizam samoupravnih

6 Demokracija shvaćena kao homogenost u šmitovskom smislu svodi se na puku majorizaciju, na samu metodu *a priori* ispražnjenu od sadržaja koji se upisuje tek u samom procesu. To je vulgarizacija i zloupotreba demokracije, ali i njezina krajnja moguća konzekvenca. Zbog svojih obilježja može se nazvati “stadionskom demokracijom”. V. više u: Carl Schmitt, “Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma”, *Politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2007, str. 12.

7 Taj ideal liberalne demokracije svoj apstraktni izraz ima u Kantovoj filozofiji, u *kritici uma* (čistog i praktičkog) gdje je um ujedno i sudac (kritika uma kao kritika koju provodi um – *Vernunft als Richter*), i onaj kojemu se sudi (kritika uma kao kritika kojoj je predmet sâm um – *Vernunft als Gerichte*), i mjesto na kojemu se sudi (um kao mjesto gdje se provodi ta kritika – *Vernunft als Gerichtshof*).

interesa” nego samo kao pluralizam političkih frakcija, tj. stranaka skupljenih u parlamentu kao “svetom” mjestu deliberacije i aktivnosti uma).

Iz gore navedenih i inih drugih razloga teško je do kraja razumjeti Mirićevu skoro priklanjaju liberalnoj demokraciji kao jedinju alternativu “totalitarizmu”, naročito nacionalističkom totalitarizmu koji je dotad veoma uspješno kritiziran s primarno marksističkih pozicija. Jedan od tih razloga definitivno se odnosi na intenziviranje privredne krize za koju se činilo da je neprevladiva sa socijalističkih pozicija. Argument koji Mirić koristi u tekstu “Potrošena budućnost? SKJ između klase, nacije, naroda i vlasti” tipični je argument liberalnog shvaćanja države – ona je pregolema, pomaže i spašava nesposobne, igra socijalnu ulogu vršeći nasilje nad ekonomskom logikom (str. 113). U temelju toga stava je shvaćanje radikalne podvojenosti države i društva, što je u kontradikciji s ranijim socijalističkim shvaćanjem u kojemu država odumire tako da se “otapa u društvu”, odnosno da se funkcije izdvojenog aparata koji je separatan od društva gube, tj. prelaze na samoupravne jedinice socijalističke demokracije (npr. radničke savjete). U tom tekstu Mirić ipak zadržava određenu naklonost klasnom principu – kritika nacionalizma i dalje je kritika iz marksističke perspektive, s koje se nacionalizam tumači kao partikularistička ideologija antijugoslavenskih, antisocijalističkih i antisamoupravnih nastojanja (str. 120). Jedan od tada aktualnih političkih izraza tih tendencija jest i tzv. “veto-kracija” i zagovaranje konsenzusa (str. 131), što također smatra podređivanjem klasnog nacionalnom, a to u privredi odgovara teritorijalno-političkom ustrojstvu privrednih jedinica kao nekom tipu “feudalizacije” društva. To je u ranijim tekstovima oprimjereno slučajem Agrokomerca, tj. “svih naših agrokomerca” (str. 102–103). U tim okolnostima u kojima je socijalističkom sustavu postao inherentan korporativni karakter i pseudoavangardistički paternalizam, zagovori veće autonomije privrednih subjekata postali su logičnima. No, politički izrazi takve socioekonomske reforme i dalje su kontradiktorni – Mirić uvida nemogućnost pomirenja stranačkog političkog pluralizma i opstanka Jugoslavije kao jedinstvene zajednice socijalističkog, samoupravnog tipa (str. 131). Tu su sukobljena dva principa: politički pluralizam kardeljevskoga tipa i liberalni stranački pluralizam, a ta tenzija sve je jača jer Mirić već dulje vrijeme tvrdi da Savez komunista nije jedinstven, već da su Ustavom iz 1974. godine postavljeni temelji da SK postane mnoštven prema nacionalno-republičkom ključu (čak i pokrajinskom) – osam saveza komunista, umjesto jednog. Kontradikcija u Mirićevoj poziciji 1987. i 1988. godine ogleda

se s jedne strane u zagovaranju pluralizma samoupravnih interesa kao izraza političkog pluralizma, a s druge strane u proklamiranju liberalizacije društva u političkom i ekonomskom smislu (zagovaranje *perestrojke* i autonomije privrednih subjekata kao robnih proizvođača).

Ususret višestranačkim izborima 1990. godine u središtu je Mirićevih razmatranja sve veća shizma između zahtjeva za demokracijom i stvarnom narodnom voljom. Mnogo govori sljedeća izjava: “Svaka demokracija jest pluralistička, ali svaki pluralizam ne mora biti demokratski!” (str. 167). To bi značilo da demokracija nužno uključuje mnoštvo aktera koji se natječu za narodnu volju, ali da pluralizam tih aktera ne mora nužno biti demokratski – jer oni mogu nositi vrlo nedemokratske zahtjeve. Vjerojatno je to Mirić vidio u jačanju nacionalističkih stranaka zbog čega je, u kontekstu kompromitacije Saveza komunista, vidio u liberalnoj demokraciji jedinu poželjnu alternativu – ona je oblik političkog pluralizma *sui generis* jer je utemeljena na pluralitetu građana kao političkih subjekata (subjektivnost pojedinca) nasuprot žrtvovanju građanskog političkog subjektiviteta u različitim oblicima kolektiviteta, npr. nacionalnog koji je podloga za nedemokraciju i totalitarizam (str. 167). U nastavku tog teksta (“Narode, čuvaj demokraciju – demokracijo, čuvaj se naroda!”) ipak tvrdi kako nema te demokracije (kao principa, kao metode) koja može spriječiti pobjedu nacionalista na izborima (str. 169), pogotovo ako je u pitanju nacionalni princip. Poduke tog teksta višestruke su ako ih promatramo s obzirom na demokraciju kao politički ideal, ali i kao političku metodu koja može biti samo verifikacija trenutnog stanja ideološke svijesti suverenoga naroda.⁸

Kako bi premostio taj problem s demokracijom, Mirićev liberalizam koji je pridodan kao proteza toj demokraciji trebao bi poslužiti kao garancija da se demokracija ne izrodi u čistu nacionalnu homogenizaciju, takoreći u “stadionsku demokraciju”. Pitanje je onda koliko liberalni princip mora ograničiti demokraciju da prevenira njezine destruktivne i samoukidajuće elemente. Točnije, pitanje je koliko liberalizam i demokracija vuku u suprotnim smjerovima, a da bi uopće politički okvir liberalne demokracije bio održiv i nekontradiktoran?

8 Ključno je pitanje kako da se demokracija ne vulgalizira, odnosno da se ne zloupotrijebi? Drugim riječima, može li se demokratski legitimirati nedemokracija i je li to inherentna kontradikcija same demokracije?

To je jedan od glavnih problema suvremene političke teorije i liberalne demokracije kao navodno superiornog političkog okvira. Danas se u tom smislu nerijetko govori o “neliberalnoj demokraciji” ili, s druge strane, o “tehnokratskoj vladi” (koja pak boluje od demokratskog deficita), što znači da je pitanje spojivosti liberalizma i demokracije sve više u žiži politološkog interesa, a vidimo da je tako bilo i u vrijeme kontrarevolucionarnih procesa u Jugoslaviji.⁹ Mirićeva je obrana liberalne demokracije u vrijeme liberalizacije političkog sistema (ali i paralelnog jačanja nacionalizma) sve čvršća i dosljednija. To je naročito vidljivo u intervjuu od 3.9.1990. gdje se referirao na svoja *Iskušenja demokracije* te je ustvrdio kako je Jugoslavija od samog svog postojanja nedemokratska zemlja, a da je u budućnosti moguća jedino kao demokratska (str. 171). Ante Marković jedini je reformski političar koji Jugoslaviju može odvesti doista u tom smjeru – putem političke demokracije i tržišne ekonomije (str. 172). To znači otvoreno protivljenje i realnom socijalizmu i nacionalizmu, a postavljanje građanina i građanstva kao temelja političke zajednice. Tu poimanje političke demokracije i pluralizma više ne dopušta kardeljevski “pluralizam samoupravnih interesa”, već je vraćeno u formalne liberalne okvire – parlamentarizam i stranački pluralizam. Postavlja se pitanje je li to uistinu karakteristika moderne političke zajednice ili njezin regres? Zašto liberalizam ne bi mogao ići u skladu i s nacionalizmom?¹⁰

Ususret ratu, odnosno kada su međuetnički sukobi postali neminovni, Mirićeva pozicija prvenstveno je antinacionalistička, iako konceptualno

- 9 “Neliberalna demokracija”, kako se taj pojam danas koristi opisujući zemlje poput Mađarske, Poljske, Turske ili Rusije, bila bi zapravo vulgarizirana homogenizirajuća demokracija ogoljena na plebiscit, neaktivno učešće masa u politici te predominaciju jedne opcije koja kontrolira proceduralne mehanizme. Ona je “stadionska demokracija” i “tiranija većine” u tom smislu što koristi neposredno demokratske metode poput referenduma npr. za ukidanje izvjesnih manjinskih prava. S druge strane, “tehnokratske vlade” često su refleksi privremene suspenzije demokratskih metoda radi efikasnijeg izlaženja iz urgentnih društvenih, političkih i ekonomskih situacija. Njima pak manjka plebiscitarni legitimitet (npr. vlade u Grčkoj i Italiji s početka ovog desetljeća).
- 10 Istraživanje koje je proveo profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu Duško Sekulić (Duško Sekulić, “Društveni okvir i vrijednosni sustav”, *Revija za sociologiju*, vol. 42, br. 3, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2012, str. 231–275.) pokazuje da je liberalizam na primjeru Hrvatske u razdoblju od 1985. do 2010. godine zapravo bliži tradicionalizmu nego modernizmu – prikazana je dosta visoka korelacija između afirmacije nacionalizma i višestranačkog pluralizma, tj. to da u Hrvatskoj prihvaćanje nacionalnog ekskluzivizma ide ruku pod ruku s prihvaćanjem tržišne ekonomije i višestranačja. Dakle, liberalizam otjelovljen u višestranačju i tržišnoj ekonomiji nije nikakva brana od nacionalizma, odnosno “nacionalističkog totalitarizma”.

“antitotalitaristička”, ako shvatimo pojam totalitarizma u nekoj varijanti hladnoratovskog diskursa – tamo gdje se nacizam/fašizam i boljševizam/komunizam prikazuju kao dva totalitarizma, a ovdje je to slučaj s jugoslavenskim boljševizmom, tj. samoupravnim realsocijalizmom i sve jačim nacionalizmom. Taj nacionalizam ne ostvaruje ideal demokracije i političkog pluralizma, a sâm je dopušten i legitimiran još uvođenjem primata nacionalnog principa unutar strukture jugoslavenske države i društva (str. 179). To je situacija u kojoj je primarni politički subjekt *animal nationale*, a ne *homo politicus* (str. 195), s čime se teško ne složiti. Ipak, izuzetno je problematično zastranjenja višestrančja i formalne liberalizacije političkog sistema nazivati “ornamentikom za švercanje i pokrivanje neboljševičkih i nacionalističkih sadržaja” (str. 196). Problematično je jer se tzv. boljševizam stavlja u istu ravan s nacionalizmom, što je nekonzistentno i iz perspektive Mirićevih razmišljanja u prvoj polovici osamdesetih godina – kada je upravo za anomalije u sistemu okrivljavao potiskivanje radno-klasnog principa u korist nacionalnog. Kako su onda odjednom “boljševizam” i nacionalizam *al pari*?

Sav daljnji Mirićev antinacionalistički angažman (u nekim momentima više protiv srpskog, u nekim više protiv hrvatskog nacionalizma) hvalevrijedan je u kontekstu napora koji je iskazivala manjina intelektualaca devedesetih godina. Princip po kojemu Srbi u Hrvatskoj trebaju prihvaćati Hrvatsku kao svoju državu, a država Hrvatska Srbe kao svoje punopravne građane djeluje poopćivom antinacionalističkom krilaticom koja ne krije u sebi ni najmanje floskule. Ona se ipak ruši u onim trenucima kada je etničko-identitetski princip toliko zahvatio cjelinu društvene i političke zajednice da više nije mogao biti potisnut samo lijepim željama. U tim su vremenima brojni intelektualci primarno liberalne provenijencije učinili mnogo boreći se protiv dominantne nacionalističke ideologije i konzervativne kontrarevolucije koja je bila ideološka podloga i za formiranje separatnih te međusobno zavađenih nacija, ali i za privatizacijsko ratno profiterstvo. U tom smislu antikomunizam nije samo antijugoslavenstvo nego i napad na emancipatorne tekovine socijalističkog perioda, na tekovine koje nisu samo socijalističkog nego i liberalno-demokratskog karaktera, s obzirom na to da je socijalizam u nas ujedno bio i put u građansko društvo (str. 245). Upravo iz tog razloga Mirićeve antikomunističke teze iz 1989. i 1990., bez obzira na kontekst sveopćeg razočaranja i gubitka vjere u socijalizam, teško je opravdati. Nasuprot tome, sljedeće zapažanje puno je preciznije i opravdanije: “Današnji militantni antikomunizam u kome

su, *nota bene*, najradikalniji bivši komunisti, niti polazi od demokratskih pretpostavki, niti teži demokratskim ciljevima, a da i ne govorimo o demokratskim metodama... ovi konvertiti ne mogu se zaustaviti u političkome centru – oni sigurno klize u neofašizam” (str. 216).

Iz uvjeta dominacije “nacionalnog tribalizma” devedesetih godina može se razumjeti veliko polaganje nade u “Europu” kao spas za zakrvljene narode (str. 236—239). “Europa” tu figurira kao mitsko, nepostojeće mjesto, ali koje je referentna točka za tada (na prijelazu stoljeća) jedine moguće progresivnije opcije. Na tom je valu došlo i do promjena dominantnih politika u Hrvatskoj i Srbiji, ali je zadržan načelni kontinuitet koji uključuje državotvorni konsenzus i konsenzus oko pitanja ekonomske liberalizacije. Bez obzira na to, Mirićevo obilježavanje 25 godina nakon *Sistema i krize* 2009. godine (str. 240—254) nimalo više ne djeluje kao polaganje nade da je projekt liberalizacije političkog i ekonomskog sistema doživio ikakve uspjehe. U ovom tekstu izričito napominje da se nekad bolje živjelo (str. 241), da je na djelu od devedesetih konzervativna revolucija (str. 242) te da smo “htjeli kapitalizam i sada ga imamo” (str. 243). Prezirne riječi prema kapitalizmu vrlo su zanimljive s aspekta činjenice da je krajem osamdesetih Mirić podržao kapitalističku restauraciju, samo pod nazivom “političke liberalizacije” i “tržišne ekonomije”. S obzirom na to da se ovaj tekst referira na četvrt stoljeća od pisanja *Sistema i krize*, nije li on zapravo možebitan povratak na nj, i to u novim, promijenjenim okolnostima? Iz ovog teksta vidljiviji su nedefiniranost, a pomalo i kontradiktorna razmišljanja kada je kapitalizam u pitanju – nakon početne kritike, u nastavku iznosi kako to što se u nas zbivalo nema veze s kapitalizmom (str. 248). Te kontradiktorne teze u istom tekstu ne čine se tako neobičnima ako uzmemo u obzir sveprožimajući narativ drugog vala tranzicije koji nam navodno ukazuje kako pretvorbena-privatizacijski kriminal nije imao veze s kapitalizmom kao takvim, nego tek s “kapitalizmom na hrvatski (ili balkanski) način”, “ortačkim (*crony*) kapitalizmom” ili, jednostavno, “divljim kapitalizmom”. Nekadašnjim zagovarateljima kapitalizma poput Mirića (u “liberalnom” periodu druge polovice osamdesetih godina) teško je bilo suočiti se s realnošću koju je donijela upravo ekonomska liberalizacija i djelomična politička liberalizacija.

Govoreći o položaju i pravima Srba u Hrvatskoj, Mirić stoji dosljedno na braniku antinacionalističke politike koja jednako okrivljuje Tuđmana i Miloševića za rat te, ovisno o kontekstu, više napada čas srpski, čas hrvatski nacionalizam. U tom smislu, još 1989. godine piše o tome kako nema naci-

onalne diskriminacije Srbâ u Hrvatskoj (str. 269), dok se 1997. godine jasno zalaže za nacionalnu opciju Srbâ u Hrvatskoj jer su ugroženi Srbi kao Srbi, a ne kao građani (str. 279). Ta je promjena razumljiva iz perspektive opće pobjede nacionalno-identitetskih politika devedesetih godina te zamjene *demosa* kao političkog principa *ethnosom*. Potreba za afirmiranjem nacionalno-manjinske politike Srbâ u Hrvatskoj došla je kao odgovor na nacionalistički radikalizam u Hrvatskoj koji je ujedno i plebiscitarno legitimiran. Ipak, politički diskutabilna teza slijedi onda kada kaže kako taj politički ekstremizam i desni radikalizam ima svoje korijene u iskustvima triju “modernih” totalitarizama koje je iskusila Hrvatska – endehazijski, Titov i Tuđmanov (str. 284). Takvo stavljanje na istu ravan ovih triju režima pod okriljem teorijski diskutabilnog pojma “totalitarizam”¹¹ svakako predstavlja najveće zastranjenje Mirićeve misli i relativizaciju koja je bitno revizionistička – koliko god on i sâm govorio protiv historijskog revizionizma te izjednačavanja NOB-a i NDH (str. 303). Na podlozi takvih stavova i nastaje dominantna pozicija građanskog antifašizma koja ne gleda na antifašizam kao na strategiju, već kao na neideološki set građanskih vrijednosti “pristojnog” i “civiliziranog” društva, često koristeći nepolitičku i metafizičku manihejsku opreku borbe između dobra i zla (*ibid.*).

U konačnici, Mirićevo kolebanje između određenih stavova, primjetna idiosinkrastičnost i često istovremeno kontradiktorni stavovi doživljavaju svoje opravdanje u nemogućnosti zasnivanja koncepta istine kao jedinstvenog koncepta, makar tome treba težiti. Tako kaže: “Samo nas istina može osloboditi i pomiriti. Mada je istina jedna od bitnih pretpostavki normalizacije odnosa između Hrvata i Srba, ne treba imati iluzije da će različite istine biti brzo usuglašene. Važno je da istina ne bude razlog neprijateljskog suprotstavljanja. Naivno je i za suživot kontraproduktivno pučko shvaćanje da postoji samo jedna istina. Treba naučiti živjeti s različitim istinama.” (str. 312). Dakle, iako je istina jedina stvarna garancija pomirbe i oslobođenja, ona je nedostižna kao ideal, pa treba, prema ničeanskom *amor fati*, prihvatiti pluralnost

11 Teorijska diskutabilnost pojma “totalitarizam” ogleda se ponajviše njegovim korištenjem u hladnoratovskom diskursu u kojemu figurira kao ono što nije “zapadni slobodni svijet”. Kasnije, ta se hladnoratovska retorika još više osnažila relativizacijom fašističke i komunističke pozicije te popratnim historijskim revizionizmom. Ako čak stavimo postrance hladnoratovsko korištenje “totalitarizma”, oko tog pojma svejedno ne postoje usuglašena razmišljanja, tako da je njegovo korištenje bez teorijske podloge i elementarnog definiranja samo isprazna fraza koja uglavnom služi u političko-delegitimizacijske svrhe.

istina – točnije, pluralnost koncepata o tome što je istina. Pitanje je samo koliko je moguć dijalog i suradnja ako ne postoji barem minimalni zajednički nazivnik oko spornih narativa. Zato je teško ne ocijeniti potonji Mirićev stav kao pesimistički.

Jovan Mirić prošao je veliki put od kritički orijentiranog marksista koji je bio pobornik samoupravljanja i radnog principa kao vrhovnog političkog principa do liberala, odnosno zagovaratelja liberalne demokracije kao superiornog političkog okvira koji stoji nasuprot i boljševičkom realsocijalističkom totalitarizmu i agresivnom nacionalizmu. U svemu tome zadržao je ipak kontinuitet kritike, tj. kritičke i sa stvarnošću nepomirljive pozicije. Taj kontinuitet kritike potkrijepljen je pretpostavkom da je kriza jedina konstanta, pa je onda i shodna kritika neizostavna (zato na potezu od 1983. do 2011. imamo *sve se mijenja, kriza ostaje*).¹² Čini se da je ta kritička pozicija u toj mjeri izraženija, u kojoj se ona odvija unutar dominantne političke ideologije – prvo marksističke, a onda liberalne. Tako upravo nasuprot konstanti apologetske pozicije koja je svojedobno zlorabila marksističku retoriku da opravda sustavne anomalije, a kasnije se konvertirala na nacionalističke pozicije da obrani neupitnost državotvornog konsenzusa, kod Mirića je zadržana dosljednost kritike (bez obzira na ideološke transformacije) koja je, u definiranim granicama, nužna jer kriza zapravo ne prestaje, a svakodnevica nas prinuđuje da je ne opravdavamo. S tim na umu vrijedi prije svega prosuđivati Mirićev složeni i heterogeni znanstveni te publicistički opus. Uz to, značajnu heurističku vrijednost ima i mogućnost anticipacije budućih događaja koja je posebno izražena u ranijim tekstovima kada je Mirić upozoravao na destruktivnost predominacije nacionalnog principa te unošenja privatno-egoističke svijesti u političku i radnu svakodnevicu. Ono što je ostalo “neoslobodeni ostatak” jest povjerenje u liberalnu demokraciju kao superiorni politički sistem, što je rezultiralo ne manjkom kritičnosti, već nemogućnošću konzistentnih objašnjenja fenomena koji su se iznjedrili na podlozi liberalno-demokratskog okvira i često proturječnih tendencija koje on nameće.

12 Nije slučajno da su riječi “kriza” i “kritika” iste etimologije (Grč. κρίνειν: razlučiti, odlučiti > “kriza”, “kritika”).

KARLO JURAK

On the Continuity of Crisis and Critique

Summary

In this article we will critically look back on the some of theses of political science professor Jovan Mirić (1934 — 2015), which are published in the book called *Everything Changes, the Crisis Remains* (*Sve se mijenja, kriza ostaje*). This book is the collection of articles, essays and interviews which professor Mirić wrote and published in the period between 1983 and 2011 in various newspapers and journals. The themes which professor Mirić covered in his lengthy body of work include the crisis of the Yugoslav self-managing socialism, the problem of the war between Serbs and Croats and the status of Serbs in Croatia as a national minority. By following Mirić's long-lasting intellectual development and approach to changed circumstances, we can critically approach to following moments: 1.) Since late 80s Mirić's moving to the position of liberal democracy is permeated with the contradictory relationship to his earlier devotion to the self-managing socialism; 2.) Some of articles and essays are marked with the thesis of "the two totalitarianisms" (communist and nationalist one) and Mirić thus mitigates modernist and emancipatory achievements of socialism; 3.) Mirić's stance towards the conflict between Serbs and Croats is carried out from consistently anti-nationalistic positions, but the position regarding civic or ethnic principle remains unclear. Finally, the conclusion goes in the direction that, despite noticeable changes in circumstances and approaches to those circumstances, Jovan Mirić kept the continuity of his own critical position – although that continuity had its own crises – everything changes, but crisis and critique remain.

KEYWORDS: *Jovan Mirić, self-managing socialism, critique, crisis, national question*